

DENİZ TİCARETİ AÇISINDAN KARADENİZ'İN GÜNEY KIYILARI VE ÖZELLİKLE FATSA*

Tuncer BAYKARA**

Karadeniz'in Türkler açısından dikkate değer bir önemi vardır.,Çünkü dünya dillerine bu denizin adı Türkçeden ve Türklerden geçmiştir. Yani Karadeniz'in Türk tarihinin hem siyasi hem de iktisadi hayatı ile çok yakın bir ilişkisi vardır.

Karadeniz güney kıyılarında limanlar oldukça seyrekler. Hele kuzey rüzgârlarına kapalı liman sadece Sinop olarak dikkati çeker. Öteki limanlar coğrafi şartlar icabı sadece birkaç yönleri kapalı olmaktadır. Ancak gerekli oluş sebebiyle yine de bazı limanlar tarihin hemen her devrinde önem kazanmıştır. Özellikle ülke içi ile kolay ulaşım imkânı olan yerler önemlidir.

Bu genel girişten sonra Fatsa yöresine daha yakından bakmak isteriz. Burada Fatsa'nın genelde güney kıyılarında olduğunu belirttikten sonra ikinci önemli nokta, Fatsa'nın dâhil olduğu coğrafyadır. En sade bir topografik haritaya bakılırsa, Vona burnunun batısının Sinop yakınlarına kadar benzer özellikler içerdiği görülebilir. Burada bir coğrafi/tarihî kavrama dikkatinizi çekeceğiz. Bu kavram daha doğrusu isim Canik'dir. Bunun kökeni veya mahiyeti hakkında bir araştırmaya girmeksizin, bilinen dönemlerde burasının sınırlarını belirlemek Fatsa için de önemlidir.

Bu konuda çeşitli bilgiler ve kayıtlar olmakla birlikte, dikkatimizi XIX yy başlarındaki bir Avrupalı gözlemci ve araştırmacının P.A.Jaubert (1779-1847) yazdıkları çekmiştir. O devrin dünya devleti olan Fransız araştırmacısı Doğu Dillerini öğrenmiş, bu amaçlı birkaç kere Osmanlı ülkesi ve İran'a da gitmiştir. Hıristiyan taassubu dolayısıyla Ermenilere sempatisi fazla olmakla birlikte bazı yararlı bilgiler de veriyor. O vefatından sonra Sedillot tarafından yayımlanan bir eserinde (Jaubert, 1860;88 ve dev.) Canik hakkında da bilgi veriyor. Ona göre Canik (onun imlasıyla Djanik) Bafra ile Giresun/Keresoun arasındaki bölgenin adıdır. Yine bu yöredeki önemli şehirler, yerleşim yerleri olarak şu isimleri sayıyor. Bafra/Zafra, Samsun/Samsoun,

* Bu çalışma, 29.Nisan-01 Mayıs tarihinde Fatsa/Ordu'da gerçekleştirilen Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VII. Karadeniz Limanları, sempozyumunda tebliğ edilmiştir.

** Prof. Dr., Emekli Akademisyen.

Terme/Termeh, Ünye/Eunieh, Fatsa ve Vona. Ancak Selçuklu devrine ait kaynaklar(Mesela İbn Bibi) Canik/t i, Sinop olarak da algılanmaktadır. Bu kaynaklarda Trabzon is mi hiç geçmez ki muhtemelen Canik demekle orası da kastedilmiş olabilir.

Canik'in Türkler arasındaki algılanış özelliği Osmanlı dönemi başlarında daralmış, yukarda sözü edilen anlamına gelerek dönemin sonlarına kadar devam etmiştir. Fatsa uzun Osmanlı dönemlerinde de merkezi Samsun sayılan Canik sancağının içinde yer almıştır.

Bu bilgi XIII yüzyıl için önemlidir. Şöyle ki eğer belirli bir idari bölge hakkında kaynaklardaki bilgiyi, sadece o bölgenin bilinen devirdeki merkezi için yorumlamak hatalı olabilir. Yani Selçuklu tarihlerinde Karadeniz kıyılarına Türklerin ulaşması ve yörenin Türk idaresine girmesi söz konusu olunca, burada hâkimiyet sahası sadece u idare sahasının merkezi değil, öteki alanları da kapsayabilir. Bizim misalimizde eğer Canik'den söz ediliyorsa, burada kastedilen sadece Sinop ve Samsun veya çok yakın çevresi değil, pekâlâ onun idari mıntkası olabilir değerlendirilmesidir.

Böylece kaynaklarda Karadeniz kıyılarına Türk /Selçuklu hâkimiyetinin yerleşme hareketi veya sürecinde öteki merkezlerin Fatsa, Ünye, gibi şehir ve kalelerin isimleri geçmiyorsa, bunlar pekala Canik genel adı içinde kastedilmiş olabilir diye düşünebiliriz.

Bu ilk tespitten sonra zaman içindeki gelişmesine başka meslektaşların temas edeceklerini umarak XI. yüzyıl sonrasına gelelim. Türklerin, büyük kitleler halinde o zamanlar adı Diyar-ı Rum olan Anadolu topraklarına gelmelerinde birkaç safha vardır. Kıyılar ilk hamle sırasında muhtemelen ele geçirilmişken, Haçlı seferleri sonrasında özellikle kıyılar elden çıkmıştır. Buna karşılık orta yayla çevresinde yoğunluk kazanan Türkler burada hemen bir idare de kurmuşlardır. Önceleri ayrı Beylerin (Saltuklu, Mengucek, Danişmend, Artuk) , Büyük Selçuklu Devleti şemsiyesi altındaki bu devletçiklerin hayatı XII yy ortalarına kadar sürer. Karadeniz kıyıları ile ilgilenenler Danişmentiler'dir. Buna karşılık Kutalmış evladının Diyar-ı Rum'daki Türk idare birliğini sağlamasıyla askeri üstünlük artmış, yeni Selçuklu idaresi XII yüzyılın ikinci yarısından itibaren kıyıları da inerek önemli merkezleri zorlamaya başlamıştır. 1190'larda III. Haçlı seferini atlattıktan sonra ise artık iyice güçlenmiş, Samsun 1194

de alınmış, fakat elden çıkmıştır. XIII yy başlarında Ak ve Karadeniz kıyılarındaki önemli limanlara sahip olmayı hedeflemeye başlamıştır. Selçuklu Devletini yönetenler sahip oldukları coğrafyanın büyük ve önemli bir ticaret yolu üzerinde olduğunu fark etmişlerdir. Karadeniz kuzeyi ile güneydeki zengin İslam ülkeleri arasındaki bu ticarî hareket oldukça önemlidir.

Anadolu'nun iç kesimlerinin bir idarede birleşmesi, ardından ve Antalya (1207-1216) ve Sinop(1214) limanlarının alınmasıyla Anadolu üzerinden geçen yol daha bir önem kazanmıştır. Hayli canlı olan bu yol XIII yy ikinci yarısında İlhanlı ve Cuci-Coçı evladi arasında Kafkaslardaki mücadelesi, Karadeniz'i denizden geçen yolu daha da canlandırmıştır. Yörede, XIII yüzyılın başlarına, 1204-1243 yıllarındaki siyasi hâkimiyet mücadelesine dair İzmir-Kâtip Çelebi Üniversitesi'nden Yusuf Ayönü'nün güzel bir çalışması vardır. Ancak bunda Karadeniz kuzeyi ile ticari ve siyasi münasebetler fazla ayrıntılı değildir.

Kırım olarak kısaca belireceğimiz Karadeniz kuzeyi ile güneyi arasında denizi geçen ticaretin güney limanları arasında İstanbul'u özel önemi sebebiyle ayıralım. Öteki limanlar ise batıdan itibaren Ereğli, Sinop, Samsun, Ünye, Fatsa ve nihayet Trabzon dur. Türkiye Selçukluları döneminde bu ticaretin bazı bilgilerini Prof. Dr. Osman Turan, büyük ve ünlü kitabında (*Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971*) birçok yerde anlatmıştır. Kefe ve Suğdak limanları ile özellikle Sinop ve Samsun arasındaki deniz yolunu kullanan ticaret oldukça büyük boyutludur. Bu ticarete dair biz sadece, Onun pek kullanmadığı nüvizmatik verilere işaret edeceğiz. Çünkü XIII yy ikinci yarısı ile XIV yy ilk yarısında Sinop ve Samsun başta olmak üzere bu yöre şehirlerinde hemen her yıl sikke/para basılmıştır. Demek ki ticaret oldukça canlıdır ve nakit para ihtiyacı artmıştır.

Anadolu sahasını kuzeyden güneye geçen en kısa yol, Ünye ve Fatsa limanlarından başlayarak Niksar'a oradan da Tokat ve Sivas üzerinden güneye gitmekte idi. Bu iki limanın her ikisinde XII-hatta XIII yüzyılda canlı bir gemicilik hareketi mevcut idi. Her ikisi veya daha kısa yola sahip Fatsa XIII yüzyılın ikinci yarısında Türklerin elinde veya Türk nüfuzu altında idi. Hemen batıdaki Samsun'un Karadeniz kuzeyi ile ticaret yapan bir liman özellikleri sebebiyle Türklerin eline

geçmekle birlikte, şehrin bir kesiminde Hıristiyanlar etkin durumda idi. Bu etkinliği biz Türk idaresinin kurallarını tabi olan, ona gerekli vergi ve rüsumu ödeyen bir idare olarak alıyoruz.

Samsun'un içeri kesimler ile Fatsa ya göre bağlantısı daha elverişli idi. Fakat limanın emniyeti ve bazı rüzgârlara kapalı olması özelliği bu limanlarda daha çoktu. Muhtemelen bu sebeple olumsuz hava şartlarında oraya yanaşamayan gemiler Ünye ve özellikle Fatsa'ya gelirler ve oraya yanaşırlardı.

Samsun için sözünü ettiğimiz, hristiyan tacirlerin varlığını kaynakların oldukça yeterli bilgileriyle biliyoruz. Fakat Samsun'da etkin Türk, az hristiyan (Cenevis) etkisini Ünye ve özellikle Fatsa için çok Hıristiyan, az Türk etkisi olarak dillendirebiliriz. II. Karadeniz kuzeyi ile yapılan deniz yoluyla ticarete Fatsa'nın yerine temas edeceğiz. Sinop ve Samsun ile ilgili bilgiler bir hayli çoktur; Hatta Ünye de bu arada zikredilir. Fakat biz Canik'in doğu ucundaki Fatsa 'nın da XIII yüzyılda Karadeniz kuzeyi ile ilişkilerine temas edeceğiz.

Prof. Osman Turan, yukarda adı geçen eserinde Samsun doğusundaki Karadeniz kıyılarının ve Ünye'nin XIII yüzyılda Türk idaresine geçtiğini kaydediyor(s. 361, 529; keza Bratianu, s.169). Tarihi kayıtlarda sadece önemli merkezler zikredildiğinden aradaki öteki merkezlerin adı bu yıllarda geçmese de bizim yorumumuz da bu yöndedir. Çünkü Canik'in XIII. yy da Selçuklu idaresine geçtiğine dair kayıtlar vardır. Şimdiye kadar nedense Canik, Samsun ile özdeşleştirildiğinden Ünye ve Fatsa dolaylarının durumuyla ilgili bilgilere cesaret edilmemiştir.

Bu hususu destekleyen belgeler vardır. Cenevizlere ait bu kayıtları yayınlayıp yorumlayan G. Bratianu, bu yörenin XIII yy son çeyreğinde Trabzon idaresinde olduğunu söylerse de, durum farklı olabilir. Çünkü arazinin fiziki şartları burasının Samsun yöresiyle ilgili olduğunu açık olarak gösterir.

Ortaçağ Karadeniz ticaretiyle ilgili araştırmalar, kısa da olsa Fatsa söz ederler (F. Elie de la Primadeia, :1848;255-256): "Fatsa limanı bazı rüzgârlara karşı güvenlidir. Burası yazın Kefe'den gelip tuz ve kumaş ile yün, deri ve halat değişimi yapan gemilerin uğrak yeridir".

Fatsa ‘nın Karadeniz kuzeyi limanlarıyla yakın ilişkide olduğu, Ceneviz noterlik belgeleriyle bilinmektedir. “Noter”ler, “Nôtârân-ı dîvân” olarak Türkiye Selçuklularında da mevcuttur (Turan:1988;19; Turan: 1971; 304-305) . Dolayısıyla hristiyan tacirlerin kendi aralarındaki hukuki ihtilaflarının halli için ülkede yabancı devletlerin resmi noterlerinin bulunması tabiidir. İşte bu cümleden olarak bir Cenevizli notere ait bazı belgeler günümüze kadar ulaşmıştır.

Başında Federico di Piazzalunga ‘nın bir Ceneviz noter heyeti, Haziran’da Ayas’da karaya çıkmış ve 19 Temmuz 1274 tarihli belgenin gösterdiği üzere bu tarihte Sivas’tadır (Bratianu:1929; 172, 301) . Sivas bu tarihlerde Türkiye Selçuklularının en önemli ticaret merkezlerinden birisi olup Karadeniz kuzeyi ile de yakın ilişkileri söz konusu idi. Sivas’ın Karadeniz ticareti açısından önemi XIII yüzyıl başlarından itibaren kaynaklara yansımıştır (Turan:1971;280; Cahen:1979;168). Cenevizli noter Federico di Piazzalunga, 25 Temmuz 1274 tarihinde Vatiza= Fatsa da dört belge tanzim etmiştir. Noterin Sivas’tan Fatsa ya gelişi demek ki 5 gün sürmüştür. 19 ve 25 Temmuz günlerini yolculuğa dâhil etmedik. Bu gerçekten de olağandışı bir hızlılığı göstermektedir. Bunun anlamını, tam bu günlerde Fatsa da Kırım tarafına gitmeye hazır bir geminin bulunması ile yorumlamak istiyoruz.

Cenevizli Noter Fatsa’da, yine Cenevizli Guglielmo Mastracios di Sampierdarena’nın evinde iş yapmıştır. Bu belgelerden ilki bir para ikrazı olup Manuel de Sancto Prancacio ‘nun Sanctus Georgius (S.Giorgio) adlı bir gemisi olup, bunu göstererek Bonaventurine de Diano dan 300 gümüş para (asperis comianates) almıştır. Vadesi Ekim ayıdır. Şahitler Bonifacio Vacca ve Guglielmo Mastraccio da Sampierdarena.

İkinci belge yine bir ödünç para alma belgesidir. Boverello Varacari, Gabliega da Pagana’dan 3.100 Sultan gümüş-parası(asperos soldaninos) almıştır. Bunu Suğdak(Soldai)a varışından 8 gün sonra 4.805 berke gümüş sikkesi (asperos bericatos) olarak ödeyecektir. Şahitler Guilelmus Ferrarius de Sancto Thoma ve Bonaventiruno de Diano dur. Bratianu, Latince metindeki ilk ismi “Guglielmo di S.Tommaso” olarak veriyor ve demirci(forgeron) olduğunu ekliyor.

Üçüncü belge de aynı tarihlidir. Bonsignore Caffarino, S. Giovanni adlı gemi sahipleri olan Bellemgiro Traverio, Luchetto Pignolo ve Pietro di Vivoldo ile gemi ile Amasra ve İstanbul'a eşya nakli anlaşmasıdır. 52 Balya (denk) ticari eşya taşımak için 120 altın sikkenin(hyperperes) yarısı peşin ödenecektir. Geminin Amasra'ya varmasından sonra geri kalanı ödenecektir. Şahitler Bonifacio Vacca, Bonaventurino de Diano ve Giacommino Finamore'dir.

Dördüncü belge 26 Temmuz tarihli olup, Bovarello Lercari, Gabriele di Pagana'ya 4.805 gümüş parayı Suğdak'a varışından sekiz gün sonra ödeyecektir. Karşılığı ise üç denk ipek ve dört denk kumaştır. Şahitler Guguliero Mastraccio ve Bonaventurino de Diano dur.

Dikkati çeken bir özellik de bu dört belgenin Fatsa'da mukim Guilelmus Mastracius de Sancti Petrode Arena'nın evinde tanzim edilmesidir. Fatsa da bu tarihlerde sınırlı sayıda da olsa Cenevizli tacirlerin bulunduğu görülüyor. Gemi sahiplerinin de isimlerinden Cenevizli oldukları sezilmektedir.

Cenevizli Noterin bir sonraki belgesi, Soldaie(Soudak) da, 21 Ağustos 1274 tarihinde kaleme alınmıştır(Bratianu, s. 307-8). Demek ki Noterimiz, ancak iki hafta kadar kaldığı Fatsa'dan bir gemiye binerek Suğdak'a varmıştır. Bu seyahatinde, öteki Cenevizli tacirlerle birlikte yolculuk etmiş olmalıdır.

Suğdak'da tanzim edilen 22 Ağustos 1294 tarihli belge, Fatsalı Niucoleta de Albinga ile ilgili olup, onun Gabriele di Pagana'dan bir ay vadeli 332 Berke-gümüş para borç aldığına dairdir. Belgeler arasında bir gemi kiralama söz konusu diğerleri hep para ile ilgilidir. Para değişimi esaslı olup yöresel sikkelerin değiştirilmesi esaslıdır. Belgelerde üç asperosun söz geçiyor: asperis comianatis, asperos Soldaninos ve asperos bericatos. Bunlar muhtemelen, o tarihlerde Fatsa'da görülen gümüş paraların türleridir.

Sezildiği kadarıyla (s.304) Fatsa'da cari, yani geçerlilikte olan "asperos soldaninos" 3.100 adedi, Kırım taraflarındaki Berke-han sikkelerini (Bratianu, Aynı eser, s. 238) hatırlatan "asperos bericatos" lardan 4.805 e karşılıktır. Bratianu'nun aksine biz "Soldaninos" akçalarını, yani gümüş paralarını, Soldaia/Sudak) parası

olarak değil, Selçuklu “Sultanı”nın sikkesi olarak kabul ediyoruz. Bu iki para arasında %55’lik bir fark mevcuttur. Bu konu üzerinde biraz durmalıyız. Fatsa’ya 1274’lerde (h. 673) gümüş para, ticaret merkezi olan Sivas’dan temin edilmiş olmalıdır. Çünkü bu tarihlerde Sivas’ta hemen her yıl sikke basılmaktadır. Bu sikkelerin ağırlığı 669-672 arasında 2,8 gr ağırlığında idi. Sinop kesimli sikkeler de hemen aynı ağırlıktadır. Yörenin bir diğer önemli darphanesi Samsun’da ancak 690 larda faaliyete geçecektir ki bunların ağırlığı da 2,8 gr idi.

Kırım kesimli Berke Han’ın (1256-1266 nadir sikkeleri(ki 1,7- 1,9 gr idiler) sonrasında 1267-1280 arasında hüküm süren Möngke/Mengü Temür’ün Kırım kesimli gümüş paraları, teoride 2,2 gr iken hemen sonra 2,0 ve 1,9gr ağırlığına indi. Bir sikkesi 1,74 gr iken günümüze gelenler çoğunlukla 1,5 gr ağırlığında idiler. Kırım kesimli sikkeler ilk olarak Berke Han adına olduğundan bu yöredeki akçalar(gümüş paralar) hep (aynı eser, s.306, 308) “asperos bericatos” /Berke sikkesi “ diye geçer. Çok sonraları Kefe/Kırırında basılan yöresel sikke, XVI yy başlarında ½ Osmanlı akçesine gerilemiş idi. Bu sebeple 1274 deki %55 lik değer farkı yadırganmamalıdır.

Bu tesbit, Fatsa’nın tam anlamıyla Selçuklu ülkesi içinde sayılabileceğini kanıtlamak açısından önemlidir. Fatsa’daki bu Selçuklu gümüş sikkelerinin kaynağı önceleri Sivas darphanesi olmalıdır. Erzincan darphanesi de bu yıllarda hemen her yıl sikke kesmektedir. Samsun darphanesi ancak 1274 den sonra daha faal olacaktır.

Bratianu, Fatsalı bazı kız /hanım isimlerini de belirtmektedir. 1284 de Pera’da tanzim edilen bir vasiyetnamede Fatsalı Korca’nın kızı Ekiseni zikredilir. 1290 da Kefe’de tanzim edilen bir belgede de Fatsalı Murti’nin kızı Yerana’dan söz edilir (s. 172).

Cenevizli Tacirler, Fatsa’da Guglielmo Mastraccio’ nun evinde toplanıyorlardı. Çünkü burada ayrıca bir konsolosluk binası bulunmuyordu. Bratianu, bu zatın Trabzon konsolosuna bağlı kabul ediyorsa da(aynı eser, s.172-173), Trabzon ile ilişkileri bize göre zayıftır. Çünkü Trabzon, Erzurum üzerinden Tebriz ve daha doğuya gidenler için önemli, fakat Fatsa, güneydeki Selçuklu topraklarına özellikle Sivas’a ulaşmak için önemlidir.

SONUÇ

XIII yüzyılın sonlarında Fatsa da dikkate değer bir Ceneviz kolonisi bulunmaktadır. Bratianu, Fatsa’da, öteki Karadeniz kıyı şehirlerinden olduğu gibi “Türklerin, Rumların ve Ermenilerin” yaşamakta olduğunu belirtir (aynı eser, s.172). Bütün bu insanlar ve özellikle Cenevizliler Fatsa’yı bir uluslar arası deniz ticareti merkezi yapmışlardır. Buralı gemici ve tacirler en çok Kırım ve İstanbul ile ilişkide bulunuyorlardı.

Sözlerimin sonunda bence önemli gördüğüm, Fatsa’da kasaba dolaylarındaki iki yer adından söz edeceğim. Bunlardan ilki, **Kız-kulesi**, ikincisi de **Eskiordu** köyünün ismidir. Kız-kulesi ismi, benim bu husustaki bağımsız kitabımda etraflıca ele alınmıştır. Eski Ordu ismi de, bazı çağrışımlara yol açacak bir özelliktedir. Köy hakkındaki kısa araştırmamız burasının yeni (en çok 40 senelik) bir köy kimliği aldığını, halkının Gürcistan’dan geldiğini belirtmektedir. Ama biz yine de adının verilmesinde Maden-düzü yerine bu ismin, (yani bir Türk beyinin bir konaklama yeri anlamının) tercih edilmesini önemli görmekteyiz.

KAYNAKÇA

C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, İstanbul 1979, s.168

F. Elie de la Primadeia, *Etudes des Commerce au Moyen Age: Histoire du Commerce De La Mer Noire*, Paris 1848, s. 255-256

G. I. Bratianu, *Recherche sur Le Commerce Genoıs dans la Mer Noire au XIII e Siecle*. Paris 1929. S. 172, 301

O.Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1988, s. 19;
O.Turan, *Selçuklular Devrinde Türkiye, İstanbul 1971, s. 304-305)*

Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971*

P. Al. Jaubert, *Voyage en Armenie et en Perse*, Paris 1860

DENİZ TİCARETİ AÇISINDAN KARADENİZ'İN
GÜNEY KIYILARI VE ÖZELLİKLE FATSA